

VELKEY Gábor

A 2010 utáni reformok hatása a hazai iskolarendszerű szakképzés szerepére, térszerkezetére és gazdasági kapcsolatrendszerére

Bevezetés

A 2010-es parlamenti választások után lényeges változások kezdődtek a hazai oktatási rendszerben. A változásokkal és következményeikkel foglalkozó széleskörű szakirodalom áttekintésekor szembetűnő a szakképzési rendszerrel kapcsolatos elemzések alulreprezentáltsága, miközben fiatalok tízezreinek életpályáját, foglalkoztatási, jövedelmi esélyeit alapvetően befolyásolja e részrendszer felépítése, elérhetősége, eredményessége.

Ezt megítélésem szerint két fő ok magyarázza:

- Az általános képzésnél lényegesen bonyolultabb és sokszínűbb (ágazati képzési szerkezet, különböző kimeneti szintek) szakképzés részletesebb elemzéséhez csak korlátozottan állnak rendelkezésre nyilvános (hozzáférhető) statisztikai adatok, ráadásul a jelen felé közeledve az elérhető adatok köre szűkül, a képzési rendszer folyamatos változtatása pedig nagyban nehezíti a hosszabb időtávok összehasonlítható adatok alapján történő elemzését (Györgyi 2022).
- Szemben az általános képzéssel, ahol a kompetencia- és egyéb nemzetközi mérések mellett az országos érettségi eredmények, továbbtanulási arányok megfelelő alapot teremtenek az eredményesség mérésére, a szakképzés valódi teljesítményét jelentő végzés utáni elhelyezkedés csak közvetett információk segítségével (pályakezdő munkanélküliek, korai iskolaelhagyás, nem tanuló eltartottak, foglalkoztatási korszerkezet és jövedelemadatok), az egyes intézmények és képzési irányok esetében pedig legfeljebb részletes mikrovizsgálatok alapján közelíthető (Györgyi 2019, Velkey 2023).

A másfél évtizeddel ezelőtti radikális átalakítás az 1990-es rendszerváltás után létrejött – eredeti alakulatát a folyamatos módosítások ellenére mindvégig megőrző – decentralizált (helyi hatáskörben szervezett) közoktatás-szervezési modellt a fenntartás, finanszírozás, irányítás és ellenőrzés egészét magába foglaló központosított állami oktatási rendszerre cserélte. A korábbi időszakban az iskolarendszerű szakképzést folytató intézmények tevékenységét (képzési irányok, kimeneti szintek, felvételi eljárás) meghatározó döntéseket az intézmények–fenntartók szintjén, vagyis helyben hozták, így a szakképzési rendszer legfontosabb jellemzői, köztük annak térszerkezete is, a helyi szereplők érdekviszonyai alapján formálódott. A középfokú oktatási intézmények esetében tehát a megyei és a kisebb-nagyobb városi önkormányzatok, illetve az általuk fenntartott oktatási intézmények érdekei játszották ebben a legfontosabb szerepet, a törvényhozás és a kormányzat a keretfeltételek módosításával közvetve és többnyire a változásokra reagálva befolyásolta a folyamatokat. A 2010 utáni államosítás a szakképzési rendszer működtetését a központi kormányzat által közvetlenül irányított bürokratikus állami intézményfenntartó szervezet hatáskörébe utalta, az intézmények döntési jogkörét pedig radikálisan szűkítette (Sáska 2021, Velkey–Sós 2022).

Az oktatási rendszer működtetéséért teljes felelősséget vállaló központi állam az iskolarendszerű szakképzés jövőképek megfogalmazásakor 2011-ben a legfontosabb prioritásként a gazdasági igényekkel való összhang erősítését emelte ki. A koncepciót megalapozó értékelés szerint „az iskolarendszer kibocsátása szerkezetében és mennyiségében is egyre távolabb került a munkaerőpiac igényeitől, ami a gazdálkodó szervezeteknél munkaerőhiányt, a pályakezdőket érintően pedig munkanélküliséget eredményezett” (NM 2011, 5.). Ennek megfelelően a szakiskolai képzésben a gazdasági szereplők bevonásával szervezett gyakorlati (duális) képzés erősítését, a szakmai kompetenciák fejlesztését, illetve az érettségit is adó középiskolai képzésekbe (szakközépiskola, gimnázium) felvehető tanulók létszámának adminisztratív eszközökkel (felvételi keretszámok, előírt felvételi eljárás, minimum tanulmányi eredmények) történő korlátozását fogalmazta meg legfontosabb célként (NM 2011).

A 2015-ös „Szakképzés a gazdaság szolgálatában” című újabb állami program a korábbi időszak szerves folytatásaként elsősorban szervezeti, irányítási módosításokat eredményezett, de továbbra is a gazdasági igények közvetlen kiszolgálására és a szakképzés vonzerejének (presztízsének) növelésére helyezte a hangsúlyt (NM 2015).

A következő kormányzati ciklust indító újabb koncepció (Szakképzés 4.0) már néhány kérdésben érzékelhető hangsúlyeltolódást jelez. A program továbbra is a foglalkoztatói elvárásokra, a makrogazdasági és munkaerőpiaci változásokra hivatkozik, az ezekből levont következtetések között azonban már megjelenik

- a tudásalapú társadalom erősítésének igénye,
- a magasabb hozzáadott értékű munkakörökhöz szükséges kompetenciák fontossága,
- a területileg eltérő gazdasági igények kiszolgálásának kiemelése (új szempontként) (ITM 2019).

Ez az első olyan szakképzésfejlesztési dokumentum, ahol a területi különbségek kérdése a címszavak szintjén is megjelenik. A koncepció az iskolarendszerű szakképzéssel kapcsolatos elvárások megfogalmazásakor a magasabb szintű, „az automatizált termelés és szolgáltatás tervezéséhez, kiépítéséhez, működtetéséhez és karbantartásához” (ITM 2019, 9.) szükséges szakképzés irányába történő elmozdulást hangsúlyozza, aminek során különbséget tesz a rövidtávú, illetve a közép- és hosszú távú munkaerő-piaci igények között. Az előbbiek minél magasabb szintű kielégítésében az iskolarendszerű szakképzés részeként szervezett gyakorlati képzés mellett a korábbi dokumentumoknál lényegesen nagyobb szerepet szán az újjászervezendő felnőttképzésnek és a nemzetközi összehasonlításban is kimondottan alacsony részarányt képező saját dolgozók képzését, továbbképzését célzó programoknak. A közép- és hosszú távú munkaerő-piaci igényeknek megfelelő kompetenciák kiemelt fejlesztését pedig az iskolarendszerű képzésektől várja el. A dokumentum tehát szakít azzal a leegyszerűsítő szemlélettel, amely a szakképzés egészét a foglalkoztatók közvetlen és azonnali igényeinek rendeli alá.

A legfontosabb kihívásnak továbbra is a szakképzés középiskolai képzéseken belüli nemzetközi összehasonlításban is alacsony arányát tartja. A változást azonban elsősorban a szakképzés népszerűségének növelésével segítené elő, a gimnáziumi képzés korlátozásának igénye lényegesen kisebb hangsúllyal jelenik meg. A népszerűség növeléséhez három motivációs eszközt rendel:

- a szakirányú felsőoktatásba történő továbblépés támogatását,
- az átjárhatóság javítását, az érettségi (gimnáziumi) utáni szakmatanulás erősítését,
- a tanulószereződést felváltó szakképzési munkaszerződés és a szakmai alapvizsga utáni szakképzési ösztöndíj bevezetését.

Vagyis nemcsak tudomásul veszi az iskolahasználók magasabb iskolai végzettséget preferáló megközelítését, hanem a tudásalapú gazdaság irányába történő elmozdulást és a folyamatosan fejlődő technológiák igényeit követő alapkompentenciák minél szélesebb körű kielégítését célozza. Bár nem jelenik meg a dokumentumokban szó szerint, de mindez lényegét tekintve a magasabb iskolai végzettséget jelentő technikus képzés erősítésére utal, amit a gimnáziumi képzés valódi versenytársává kíván tenni.

A korábbiakkal szemben a dokumentum részletesen foglalkozik a lemaradók, kimaradók problémájával is, vagyis a felzárkóztatás kérdésével, amit a háttérbe szoruló Híd Program helyett az általános iskolai képzés során kialakuló hátrányok differenciált kompenzálását lehetővé tevő ún. „Orientációs év”, „Dobbantó Program” és „Műhelyiskolák” iskolarendszerű szakképzésbe illesztésével kíván elérni.

Tanulmányom arra keresi a választ, hogy ebben az átszervezésekkel terhelt bő másfél évtizedben mi valósult meg az adatok szintjén is kimutathatóan ezekből az elképzelésekből:

- a gazdasági szereplők gyakorlati képzésbe történő bevonásának kiemelt szorgalmazása milyen változásokat eredményezett az iskolarendszerű szakképzés munkaerőpiaci illeszkedésében,

- hogyan változott az iskolarendszerű szakképzés szerepe (aránya) és térszerkezete, a változások mögött milyen háttér folyamatok, okok húzódnak meg,
- hogyan érintik ez elmúlt másfél évtized változásai a különböző helyzetű társadalmi csoportok (iskoláztatási, foglalkoztatási) esélyeit.

Az elemzés empirikus kutatási háttérét a különböző adatbázisokban elérhető nyilvános oktatásstatisztikai adatok (TEIR, KSH STADAT, KSH T-STAR), a „Közoktatás Indikátorrendszere” (Varga 2024) című kiadvány tematikusan válogatott adatai, az országos kompetenciafelmérés (OKM) Oktatási Hivatal által elérhetővé tett adatai, továbbá több korábban végzett, a hazai oktatási rendszert elemző kutatás célzott adatgyűjtései, esettanulmányai, szakértői interjúi biztosítják.

Elméleti háttér, megközelítés

A szakképzésbe bekapcsolódó majd elhelyezkedni akaró fiatalok lehetőségeit az országos szinten szabályozott intézményi keretek, a globális hatásokat is magukon viselő gazdasági folyamatok, és az ezek konkrét megjelenését befolyásoló helyi gazdasági-társadalmi jellemzők (tradíciók, sajátosságok) közösen alakítják. Ilyen – a nemzetközínél és az országosnál – kisebb léptékben érvényesülő tényezők a helyi gazdaság szerkezetében és fejlettségében megfigyelhető lényeges különbségek, amelyek az EU legújabb szakképzéssel kapcsolatos fejlesztési elképzelései között is kiemelt figyelmet kapnak (Fehérvári 2019), és az ezek következményeként térben differenciáltan megjelenő, a gazdasági és társadalmi fejlődést egyaránt korlátozó, a szakképzéssel szemben pedig fontos kihívásokat megfogalmazó strukturális munkaerőhiány (Benedek 2018).

E komplex hatások részösszetevőinek és egymásra épülésének értelmezését a helyben megismerhető jelenségek vizsgálata teszi igazán lehetővé, hiszen a helyi viszonyokon átszűrve érvényesülnek az azokon túlmutató hierarchiák, hálózatok hatásai: például a fiatalok elhelyezkedésének segítésében fontos szerepet betöltő állami foglalkoztatáspolitikai helyben (a térségben) alkalmazott gyakorlata, a szakképzés elérhető intézményei, az általuk kínált képzési irányok, felszereltségük és színvonaluk, vagy a gyakorlati képzés megszervezésének, a helyi vállalkozások bevonásának lehetőségei (Molnár 2018).

A szolgáltatások elérhetőségét azonban nemcsak a térbeli vagy időbeli távolság (fizikai elérhetőség), hanem az igénybevétel egyéb szabályai is befolyásolják, mint például a felvételi eljárások, beiratkozási szabályok, kollégiumi férőhelyek. A középfokú képzések és benne a szakképzés így eltérő mintázatot mutathat a különböző helyzetű emberek számára. Abban, hogy az egyes konkrét szolgáltatások kinek a számára jelentenek valódi választási lehetőséget (felkínált), az azok szervezéséért felelős államnak döntő szerepe van. Ugyanakkor az államot képviselő bürokratikus szervezetek belső érdekviszonyai, a szolgáltatások szervezésében részt vevő intézmények, és a gyakorlati képzésben szerepet vállaló vállalkozások szintén befolyásolják a szolgáltatási teret. E szereplők, eltérő mértékben, de összességében együtt alakítják azt a differenciált kínálatot, amelyből a különböző helyzetű igénybe vevők végül választhatnak. A választásban (a konkrét döntés) a lehetőségek és kényszerek, vagyis az objektív tényezők értelmezése, és a személyes megközelítés (szemlélet, jövőkép, tájékozottság, stb), vagyis a szubjektív tényezők egyaránt szerepet játszanak (Velkey 2019a). Ez a három mozzanat, az elvi (fizikai) elérhetőség, a kinek-kinek a számára megjelenő reális választási lehetőség (felkínált) és a konkrét döntés mögötti szubjektív mérlegelés következménye, hogy ugyanabban fizikai térben élő különböző társadalmi helyzetű személyek lényegesen eltérő döntési helyzetben lehetnek.

Az oktatási-képzési szakaszok elkülönítése, az iskolarendszer szintjei közötti átlépés mechanizmusai, a szakképzést megelőző alapfokú oktatás színvonalának különbségei, a pályaválasztást segítő, megalapozó információkhoz való hozzáférés eltérései mind-mind olyan tényezők, amelyek lényeges hatással vannak a továbbtanulásra, szakmaválasztásra. Vagyis arra, hogy kik és miért kerülnek be az iskolarendszerű szakképzés önmagában is hatalmas különbségeket mutató intézményeibe, vagy a szintén rendkívül differenciált gimnáziumi rendszerbe.

A hazai iskolarendszerű szakképzés egyik legfontosabb jellemzője, hogy túl alacsony életkorban kényszeríti ki a tanulók pályaválasztását, a megelőző általános iskola pedig minimális lehetőséget kínál annak megalapozására, így a középiskolai továbbtanulásban az alapfokon mutatott iskolai teljesítmény döntő jelentőségű. A választás későbbi korrekciójára a szakképzés keretében folyó orientáció csak szűk körben biztosít lehetőséget, a második szakma nappali képzésben történő megszerzése, illetve a szakmai vizsga utáni érettségi teljesítése pedig a többség számára nehezen elérhető. A szakképzési rendszer problémáinak többsége tehát a középiskolába lépést széles körben jellemző kontraszelekciós mechanizmusokra vezethető vissza, amit az általános iskolai képzési rendszer rendkívül súlyos színvonalbeli különbségei, a rendszer jellemzőjévé váló szegregáció, és a hátrányok kompenzálását segítő eszközök súlyos zavarai magyaráznak (Polonyi 2021, Radó 2021, Velkey 2019a).

Miután a szakképzés (többnyire) a tanulók iskolai pályafutásának lezárását jelenti, eredményességét a nemzetközi gyakorlatot követve (Benedek 2022, Fehérvári 2019) a hazai szakirodalom is elsősorban a gazdasági rendszerrel való összhang alapján ítéli meg, ami visszaköszön a korábban bemutatott állami szakképzésfejlesztési dokumentumokban is. A sikeres összhang azonban több tényező együttes érvényesülését feltételezi, melyek közül a foglalkoztatók konkrét elvárásainak megfelelő szakemberek kiképzése és a végzettséget szerző egyének számára hosszabb távon is perspektívát jelentő tudás, képességek elsajátítása emelhető ki. Ez utóbbi szempont jelenik meg a szülők, családok törekvésében gyermekük minél magasabb szintű iskoláztatásában, ami egyszerre célozza a magasabb jövedelem elérését (gazdasági cél), a műveltség (kulturális cél) és a társadalmi presztízs (társadalmi cél) növelését (Falusné 1997). A hazai szakirodalomban és fejlesztési dokumentumokban azonban ez a szempont csak kisebb részben és főképp az utóbbi években (Köllő et al 2018, Nahalka 2019, Polonyi 2023) jelent meg, többek között a globalizálódó munkaerőpiac által igényelt viszonylag gyorsan változó munkaszerepekre való alkalmassá válás kényszerére hivatkozva (Benedek 2022), ami átalakította az oktatással, azon belül pedig a szakképzéssel kapcsolatos elvárásokat is.

A globalizáció egyik fontos következménye a munkaerőpiacok homogenizálódása, ami magával hozza az oktatási rendszerek homogenizálódását is (Kozma 1998), aminek fontos részeleme a képzési szint emelkedése, a széleskörben alkalmazható tudástartalmak (ismeretanyagok, kulcskompetenciák) iránti munkaadói igény növekedése, vagyis a képezhetőség előtérbe kerülése. Ez az általános képzés erősítését igényli, ami értelemszerűen az iskolarendszerű képzések feladata. A konkrét szakmai ismeretek elsajátítása pedig az elhelyezkedést közvetlenül segítő képzési szakaszhoz kapcsolódik, amiben a munkáltatók szerepe válik meghatározóvá (Falusné 1999), akár a saját dolgozók képzésével vagy felnőttképzési programok keretében, akár pedig az iskolarendszerű szakképzés gyakorlati képzésének részeként. Ez az irányváltás érzékelhető a fejlett országok – eltérő társadalomfejlődése és intézményi tradíciói alapján – sokszínű szakképzési rendszereinek elmúlt időszakban tapasztalható változásaiban, amelyek immár a hangsúlyt a hosszabb távon érvényesülő foglalkoztathatóságra, továbbképezhetőségre és mindezek révén a társadalmi integráció erősítésére helyezik (Györgyi 2022).

Az iskolarendszerű szakképzés ágazati szerkezetében bekövetkezett változások jellemzői

A 2010 utáni változok leggyakrabban hangoztatott célja a szakképzés munkaerőpiaci illeszkedésének elősegítése volt, aminek elérése érdekében (mint eszközre) hivatkoztak a duális képzés erősítésének szükségességére. A szakképzés munkaerőpiaci illeszkedését a statisztikai adatok szintjén a képzések ágazati jellemzőinek, az azokban bekövetkező változásoknak és a gazdaság szerkezetével való összhangjának elemzésével közelíthetjük. Az iskolarendszerű szakképzés ágazati megoszlásában a reformokat megelőző utolsó év adatai (2011) és a legfrissebb elérhető (2019) adatok (TEIR KSH Megyei adatok¹) között azonban a kitűzött célok ellenére országos szinten csupán minimális átrendeződések érzékelhetők. 2011-2019 között az egyes szakmacsoportok tanulói arányában a legnagyobb visszaesés, illetve előrelépés sem haladja meg a 3-3,5%-ot.

¹A közoktatásban szakmai képzésben részt vevő tanulók OKJ szakmacsoportok szerinti bontásban

Említésre érdemes, de nagyságrendjében kismértékű visszaesés a kereskedelem-marketing (-3,5%), művészet-közművelődés-kommunikáció (-3,2%) és ügyvitel (-2,6%) esetében figyelhető meg. A gépészet (+3%) és a mezőgazdaság (+2,7%) mellett a közlekedés-logisztika, elektronika és egészségügy (+1,8-1,9) mutat szintén minimális nagyságú aránynövekedést. Miközben országos szinten a szakképzésben résztvevő tanulók száma 2019-re a 2011-es érték 75%-ra csökkent, csupán ez az öt szakmacsoport volt az, amelyek az adott szakirányba beiskolázott tanulók létszámát is növelni tudta. A többire kisebb hullámváz, illetve a képzésekben részt vevő tanulók arányának elhanyagolható változása jellemző.

A kis mértékben háttérbe szoruló szakmacsoportok tanuló arányának csökkenése a kiskereskedelem lényeges szervezeti átalakulásának, az önkormányzati közművelődési feladatok csökkenésének és a háttérodai szolgáltatások szerepében megfigyelhető fejlődésnek köszönhető. Az egészségügyi képzések növekedése mögött az ágazatokban szinte kezelhetetlenné váló szakemberhiány és a javuló jövedelmi lehetőségek állnak, a mezőgazdasági képzések országos bővülését pedig az agrárgazdaságban foglalkoztatottak előregedő korstruktúrája magyarázza, és elsősorban a fontosabb agrármegyékhez (Békés, Heves, Csongrád-Csanád, Tolna), illetve a tradicionálisan erős agrárképzést mutató megyékhez (Somogy, Vas) kapcsolódik.

Mindössze a gépészeti és az elektronikai képzések erősödése jelzi, hogy szakképzés ágazati szerkezete minimális mértékben, de követi a gazdaság foglalkoztatási szerkezetében bekövetkező változásokat. E két szakmacsoport az újrapiarosításban élenjáró megyékben (Csongrád-Csanád, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom) bővült elsősorban, illetve azokban a megyékben mutat még előrelépést, amelyek hagyományos képzési szerkezetében korábban mérsékelt szerepet töltött be (Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Somogy).

Az egyes megyék szintjén elemezve a változásokat néhány szakmacsoport esetében a területi különbségek csökkenése, másokéban növekedése figyelhető meg. A legszembetűnőbb térbeli átrendeződés a nyomdaipari képzéseket jellemzi, ezek ugyanis visszaszűkültek a tradicionális nyomdaipari központokra (Budapest, Békés, Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád-Csanád), ahol a létszám kissé növekedett, miközben a többi megyében a nyomdaipari szakképzés lényegében megszűnt. Hasonló irányú, de kisebb léptékű térbeli koncentrálódás jellemző a vegyipari képzésekben (Veszprém, Baranya, Csongrád-Csanád, Komárom-Esztergom) is. Térben szintén differenciált változásként írható le a hátrányosabb helyzetű megyékben és Pest megyében dinamikus növekedés mutató rendszeti képzések térnyerése. Ezzel szemben a közszolgáltatások és lakossági szolgáltatások körébe sorolható szakmacsoportok (egészségügy, egyéb szolgáltatások, oktatás, szociális szolgáltatások) esetében területi kiegyenlítődés érzékelhető; ahol korábban az átlagnál kisebb arányban voltak elérhetők e képzési irányok ott bővülés, ahol magas arányú volt, ott szintentartás vagy visszaesés látható. Hasonló folyamat figyelhető meg a széles körben konvertálható tudást adó korábban is népszerű technikus szintű szakképzésekben (közgazdaság, turizmus, vendéglátás, közlekedés, logisztika, informatika, építészeti).

Az iskolarendszerű szakképzés szakmacsoportok szerinti megoszlásának térbeli mintázatát összességében azonban továbbra is a több tíz éves képzési tradíciók határozzák meg. A gazdasági szerkezet változása országosan és az egyes megyékben is csak kisebb arányú módosulásokat eredményezett. A szakképzés ágazati szerkezetének alapkarakterét a szakképzésen belül már a 2011-2019 között is felértékelődő, továbbtanulási esélyt is magában hordozó, szélesebb körben konvertálható tudást (és érettségit) adó technikus képzések és azok folyamatos bővülése határozza meg.

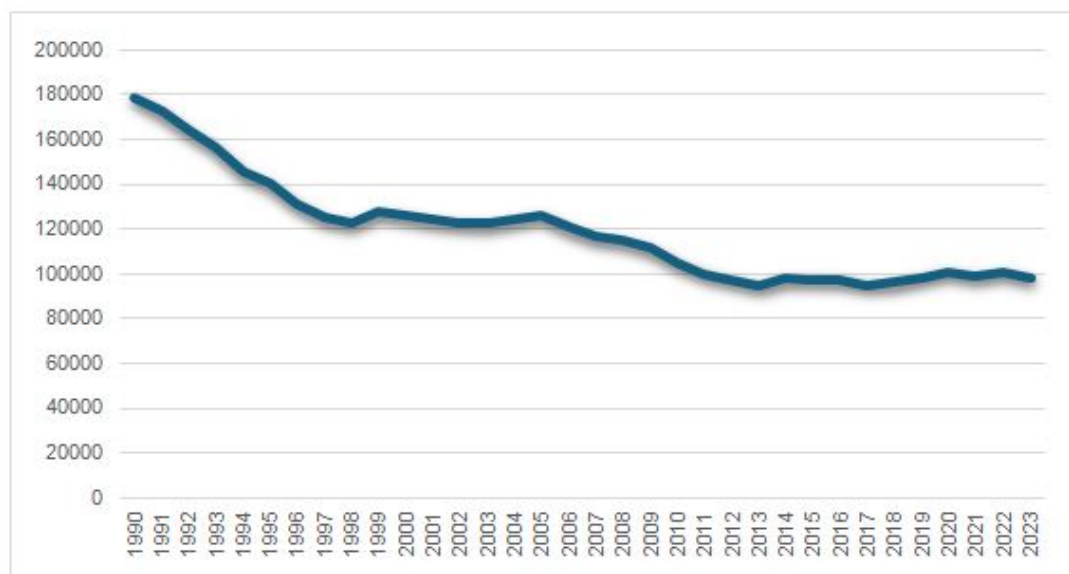
Az iskolarendszerű szakképzés és a gimnáziumi képzés arányában bekövetkezett változások okai és összefüggései (hosszabb időtávban)

A középiskolai oktatás és azon belül a szakképzés adatainak, megoszlásának, belső arányainak vizsgálata előtt fontos számba venni a befolyásoló tényezőket:

- az érintett korosztályba tartozók száma – demográfiai folyamatok,
- képzési kínálat és annak differenciált alakulása – kapacitások,

- az iskolahasználók lényeges különbségeket mutató, a lehetőségeket és adottságokat is értelmező pálya- és iskolaválasztási preferenciái.

1. ábra — Állandó népesség, 14 évesek (dec. 31.)

Forrás: TEIR (KSH T-STAR)

A középiskolás kort elérő korosztályok létszáma az elmúlt bő harminc évben tendenciájában folyamatosan csökkent (1. ábra). A csökkenés üteme 1990–1997 között volt a legnagyobb, amit egy közel stagnáló hét év követett. A trend 2005–2013 között ismét csökkenésre váltott, majd megint stagnálásra, ami kisebb hullámzással máig fennmaradt. Az utolsó néhány év megyei adatai alapján a szélső értéket a kedvezőtlenebb demográfiai adottságú megyék (Békés, Nógrád, Somogy) mutatják, ahol kis mértékű csökkenés jellemző, a másikat pedig Budapest és Pest megye, ahol a minimális növekedés rendre a megyék átlagát egy-két százalékkal meghaladó értékek következménye.

Ez az összességében csökkenőnek nevezhető demográfiai folyamat szinte az ország egész területén mindvégig a belépők létszámát meghaladó, vagyis bő középiskolai kapacitásokat eredményezett, ami megteremtette a lehetőségét a választási preferenciák szerinti differenciálódásnak a középiskolai programtípusok és a területi elhelyezkedés szerint is.

A képzési kapacitások alakulását három tényező befolyásolja

- új iskolák létrehozása, esetleg megszűnése
- az eltérő képzési időt jelentő középiskolai programtípusok közötti belső arányváltoztatások, és
- a szakképzések olyan tartalmi átalakítása, ami a képzés időtartalmát is megváltoztatja.

E tényezők mindegyike folyamatosan szerepet játszott az iskolarendszerű szakképzés kapacitásainak alakulásában. A kapacitások változása azonban az ország jelentős részén nem érte el azt a szintet, aminek eredményeként valahol is érdemi szűkülés következett volna be. Az iskolákon belüli programtípus-változtatások mögött is többnyire a túl bő kapacitások kitöltésére való törekvések húzódtak meg. Az egyes programtípusok képzési idejének jogszabályokon alapuló változása pedig a különböző reform-elképzelésekhez kapcsolódott. Ilyen változtatás volt 2010 előtt az előrehozott gyakorlati képzés lehetővé tétele, ami lerövidítette a képzés idejét, vagy a közismereti és szakképzési szakaszok időbeli elkülönítése, ami pedig növelte. 2013-tól egy évvel szintén rövidítette a képzési időt a szakiskolákban a közismereti és szakmai képzések párhuzamos szervezésének visszaállítása (Fehérvári et al 2021), a szakmai alapvizsga 2019 utáni bevezetése és a szakmai képzési tartalmak többségének magasabb évfolyamokra tolása

ezzel szemben egy évvel megnövelték képzés időtartamát, miként a felsőoktatásba történő kilépés lehetőségének a technikai vizsga megszerzéséhez kapcsolása is. E konkrét reformlépések mellett az érettségit adó szakképzésben is megjelenő két tanítási nyelvű programok és a szélesebb kört érintő nyelvi előkészítő évfolyamok szintén egy-egy évvel növelhették a képzési időt.

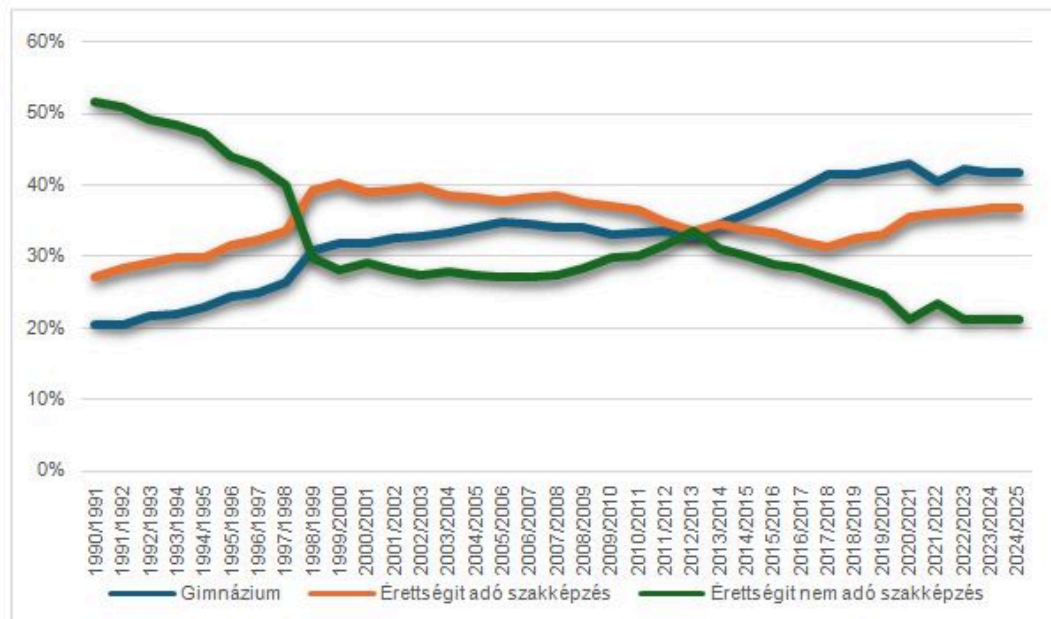
Az iskolaválasztási preferenciák időbeli alakulását a modern gazdaság fejlődéséhez igazodva egyre nagyobb arányban a magasabb iskolai végzettség megszerzésére, vagyis a szélesebb körű konvertálható tudásra és a magasabb jövedelemmel, nagyobb presztízzsel kecsegtető életpálya elérésére való törekvés jellemzi, amit az oktatáspolitikai beavatkozások több-kevesebb sikerrel időnként igyekeztek háttérbe szorítani.

A középiskolai tanulók programtípusok szerinti megoszlását a képzések eltérő (és változó) időtartamának torzító hatása miatt a kilencedik évfolyamra járó tanulók adatai alapján érdemes elemezni. Az iskolák képzési programjaiba történő bekerülés – miként fentebb már jeleztem – a lehetőségek, adottságok és szándékok alapján történik, így az elemzés során az e tényezőkre ható okokat párhuzamosan igyekszem összefoglalni, külön kiemelve azokat a beavatkozásokat, amelyek közvetlenül hatottak az iskolaválasztási preferenciákra.

A kilencvenes évek első felében a gyermeklétszám csökkenése ellenére gyorsan bővülő középiskolai képzési kapacitások jöttek létre Magyarországon, ám ez szinte kizárólag az érettségit adó képzéseket jellemezte, azon belül pedig elsősorban a gimnáziumokat. A nyolcosztályos gimnáziumi hagyományok újjáéledése új iskolák alapítását, majd a gimnáziumi hálózat érdemi átalakulását is maga után vonta. Az egyházi gimnáziumok létrejötte miatt erősödő verseny ugyanis az önkormányzati gimnáziumokat is rendhagyó szerkezetű hat- és nyolcosztályos programok indítására kényszerítette (2. ábra). Ezzel a gyereklétszám csökkenés ellenére a hosszabb képzési idő révén biztosítható volt az intézmény feltöltése, ráadásul az alacsonyabb életkorban történő kiválasztás lényegesen javíthatta versenypozíciót, főként a jobb képességű tanulókért folyó versenyben (Fehérvári et al 2021, Velkey 2013).

Az ezredforduló előtti időszak másik fontos változása a vegyes (többcélú) oktatási intézmények elterjedése volt. Az iskolák az élesedő versenyre reagálva munkaerőpiaci igénnyel és gazdasági kapcsolattal nem alátámasztott divatos, vagy azzá tehető képzéseket indítottak. Az érettségit adó és a felsőoktatás-orientált képzések népszerűségének érzékelhető növekedése miatt a hajdani szakmunkásképző iskolák az adott szakmacsoportba tartozó érettségit is adó szakközépiskolai, a korábbi szakközépiskolák pedig gimnáziumi osztályokat szervezve próbálták versenypozícióikat erősíteni. Ugyanezt az irányt, vagyis az iskolaépületek minél nagyobb arányú feltöltését erősítette a fejkvóta alapú finanszírozásból következő fenntartói érdekltség is (Velkey 2013).

2. ábra — A 9. évfolyamra járó tanulók megoszlása programtípus szerint, (%)

Forrás: KSH STADAT táblák

A képzési kínálat bővülésével párhuzamosan megfigyelhető volt egy gyorsuló minőségi differenciálódás is, ami a középfokú képzési rendszer térbeli koncentrációját indította el. A korábban virágzó kis- és középvárosi középfokú oktatás fokozatos leépülését a nagyobb városok bővülő kínálata, és a pénzügyi forrásokban, szakemberellátottságban, infrastruktúrában, illetve a szakképzésben lényeges gazdasági kapcsolatokban megfigyelhető versenyhátrányaik együttesen magyarázzák. A centrumtelepülések és a nagy tradíciójú iskolavárosok divatos középiskolai szinte beszívták a jobb képességű, kedvezőbb társadalmi helyzetű, továbbtanulás-orientált tanulókat lényegében minden képzési irány és minden képzési szint esetében. A bejáró tanulók arányainak növekedése (4. ábra) az adatok szintjén is jól dokumentálja ezt a folyamatot (Velkey 2011). A differenciáltan bővülő képzési kapacitások másik fontos következménye, az érettségit adó képzések elszívó hatása, ami az érettségihez nem kötött szakképzés keresettségének lényeges csökkenését eredményezte (2. ábra) már a 90-es évek közepétől (Liskó 2006, Velkey 2019b).

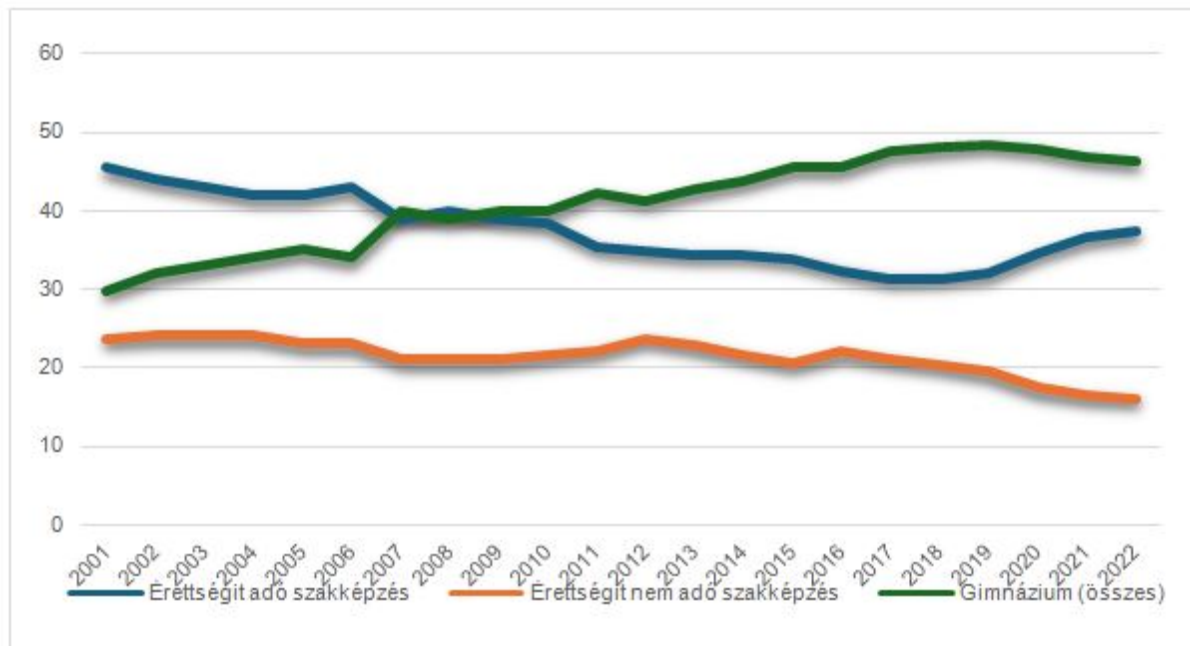
A közoktatási törvény 1998-as módosítása után a korábbi időszak gyors változásait egy stabil, kiszámítható és csupán kisebb átrendeződéseket eredményező időszak követte, az érettségit adó középiskolai képzések közötti kisebb arány változásáért a központi középiskolai felvételi 2004-es bevezetése, majd 2007-es egységes szabályozása a felelős. Az intézkedés ugyanis nehezítette, de egyúttal átláthatóbbá és ellenőrizhetőbbé is tette a gimnáziumi felvételi eljárást, amit a kezdeti elbizonytalanodás után a bekerülés esélyének javulásaként értékelték az érintettek (3. ábra).

A hazai szakképzési rendszer modernizálására és szerepének növelésére tett kísérletként értelmezhető TISZK-rendszer EU-s fejlesztési programként történő 2004-es megjelenése, majd 2007-es jogszabályi bevezetése újabb lényeges strukturális és térbeli változásokat hozott. Az EU-s mintaprogram a szakképzés tartalmi megújítása és a szükséges infrastruktúra modernizálása mellett a hatékonyság növelése érdekében az iskolák közötti együttműködés erősítésével a szétaprózott szakképzési intézményrendszer nagyobb egységekbe szervezését kívánta elősegíteni. A 2007-es reform e célok mentén a teljes intézményrendszer átalakítására törekedett. Legfontosabb következménye, hogy bár heterogén módon és nem ritkán csupán formálisan, de nagyobb szervezeti egységekbe vonta össze az intézményeket (Martonfi 2009), ami az irányítás centralizációja miatt tovább növelte a kis- és középvárosi szakképzés versenyhátrányát és erősítette a térbeli koncentrációt (Martonfi 2011, Velkey 2011).

Az érettségit nem adó szakképzések szerepének nagyarányú csökkenését a kétezres évek elején egy folyamatos, de mérsékelt visszacsúszás követett. Ez a trend a 2007-es reformok hatására a szakiskolai (mai megfogalmazás szerint szakképző iskolai) képzések iránti érdeklődés erősödésével (3. ábra) előbb stagnálásra, majd kismértékű növekedésre váltott (2. ábra). Mindez a képzési feltételek javulása és a szélesebb körű, színvonalasabb képzéseket nyújtó nagyobb központok elérhetőségének bővülése (ami szervezeti összevonások következménye) mellett az előrehozott gyakorlati képzés bevezetésének és az ebben az időszakban dinamikusan növekvő tanulószerveződésnek tudható be. Az Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet adatai alapján a tanulószerveződések száma a 2003-as 14501 főről 2008-ra 34265 főre növekedett (NM 2011).

3. ábra — Az első helyen jelentkezők megoszlása a középiskolai programtípusok szerint, (%)

Forrás: A közoktatás indikátorrendszere 2023 (C2.3.1. tábla) (Varga 2024) és Fehérvári–Híves–Szemerszki (2021) tanulmányának adatai.

A reform másik fontos kezdeményezése a Regionális Képzési és Fejlesztési Bizottságok létrehozása volt, amelyek a hiányszakmák kiemelt támogatásával és a munkaerőpiaci igényekkel nem alátámasztható „divatos” szakképzések korlátozásával a képzési kínálat gazdasági igényekhez gazdítását és regionális összehangolását próbálták segíteni (Györgyi 2019). Az utólagos értékelések szerint kevés érdemi eredményt elérve, ami a decentralizált fenntartói szerkezet és a fejkvóta alapú finanszírozás változtatásának, illetve az azonos irányba mutató intézményi és önkormányzati érdekek szakmai érveket felülíró sikeres politikai érvényesítésének tulajdonítható (Martonfi 2016).

Részen e kudarcok magyarázzák az oktatás hazai rendszerének radikális átalakítását célul kitűző 2011 végén elfogadott új jogszabálysomagszervezeti változtatásait; az intézményrendszer államosítását, az irányítás teljes centralizációját, az intézmények még nagyobb egységekbe történő összevonását, és a képzésszervezésben a szakmai képzési tartalmak erősítését, ami a szakképzés mindkét szintjén a közismereti és szakképzési tartalmak párhuzamos oktatásának visszaállítását jelentette. Ez utóbbi lépés a szakiskolai képzés szerepét tudatosan erősítő néhány évvel korábban bevezetett előrehozott gyakorlati képzés és az ezzel párhuzamosan évek óta kiemelten támogatott tanulószerveződések modelljének teljes iskolarendszerű szakképzésre történő kiterjesztését célozta.

A 2012-es reform azonban mind az érettségit adó, mind az érettségit nem adó szakképzések esetében a népszerűség, keresettség csökkenését (3. ábra) eredményezte. A párhuzamos képzésszervezés vissza-

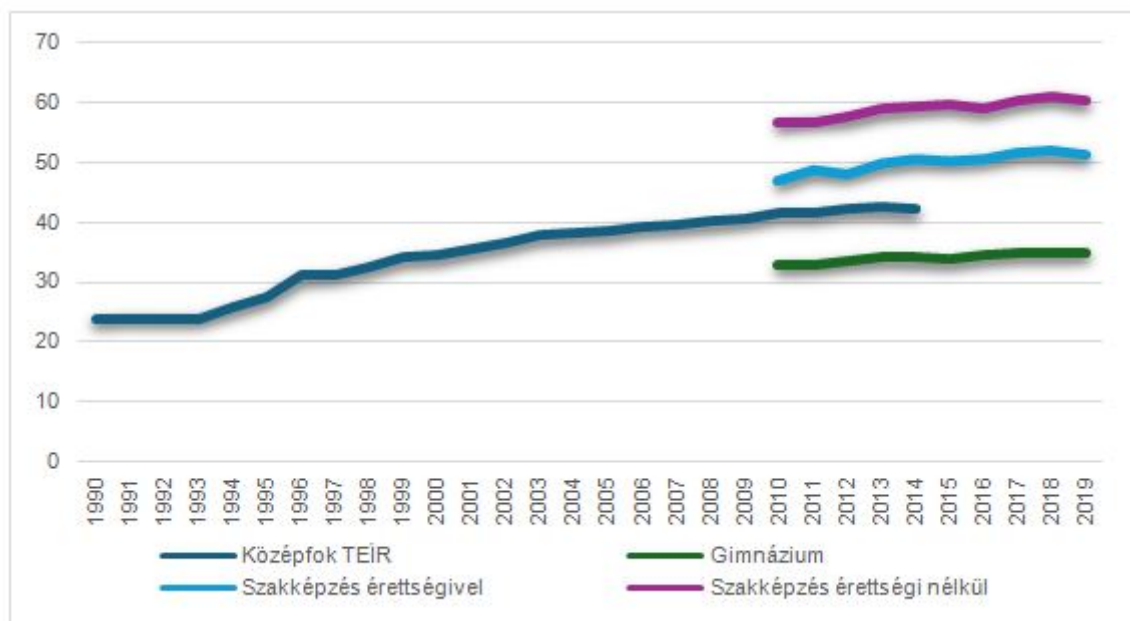
állítása ugyanis megnövelte az érettségit adó szakképzés során elsajátítandó tananyag mennyiségét és a diákok óraszámában is megnyilvánuló leterheltségét. E problémát 2015-ben a közismereti tartalmak szűkítésével próbálták kezelni, ám tovább csökkentették a felsőoktatási továbbtanulás lehetőségét. Mindez a gimnáziumi képzések népszerűségének erősödését vonta maga után (3. ábra) egészen 2019-ig. A szakképzés iránti érdeklődés csökkenése a 2015-ös reform hatására kissé mérséklődött, belső arányai pedig úgy rendeződtek át, hogy kis mértékben erősödtek az érettségit adó és tovább gyengültek az érettségit nem adó szakképzések.

A szakképzés gimnáziumi képzéssel szembeni aránynövekedése a 2019-es reformok hatásaként a technikus képzés legfrissebb adatokban már kimutatható felértékelődésében jelenik meg, ami a szakképzési ösztöndíj bevezetésének és a felsőoktatásba történő szakirányú továbblépés kiemelt támogatásának a következménye. Az érettségit nem adó szakképzéseknél a trend 2019 után is csökkenő maradt, amiben az elemzések az adatok szintjén is kimutatható szerepet tulajdonítanak a tankötelezettség 16 éves korra csökkentése miatt a középiskolai képzésből kimaradók (korai iskolaelhagyás) növekvő számának (Fehérvári et al 2021).

A szakképzés tér- és településszerkezeti jellemzői, változásai országos adatok alapján

Az országos adatok közül térszerkezeti átrendeződésre a bejáró és kollégiumban lakó tanulók adatai, továbbá településszerkezeti adatok alapján következtethetünk. A kollégiumban lakó középiskolai tanulók országos adatai programtípus szerinti bontásban 2001-től állnak rendelkezésre, és azóta mindvégig minimális belső aránykülönbségeket mutatnak, az értékek a gimnáziumban és az érettségit nem adó szakképzésben 7–10%, az érettségit adó szakképzésben 9–12% körül alakulnak. Az érettségit adó képzések kissé magasabb aránya feltehetően egyes speciális technikus képzések regionális szintű elérhetőségének a következménye.

4. ábra — A bejáró diákok aránya, (%)

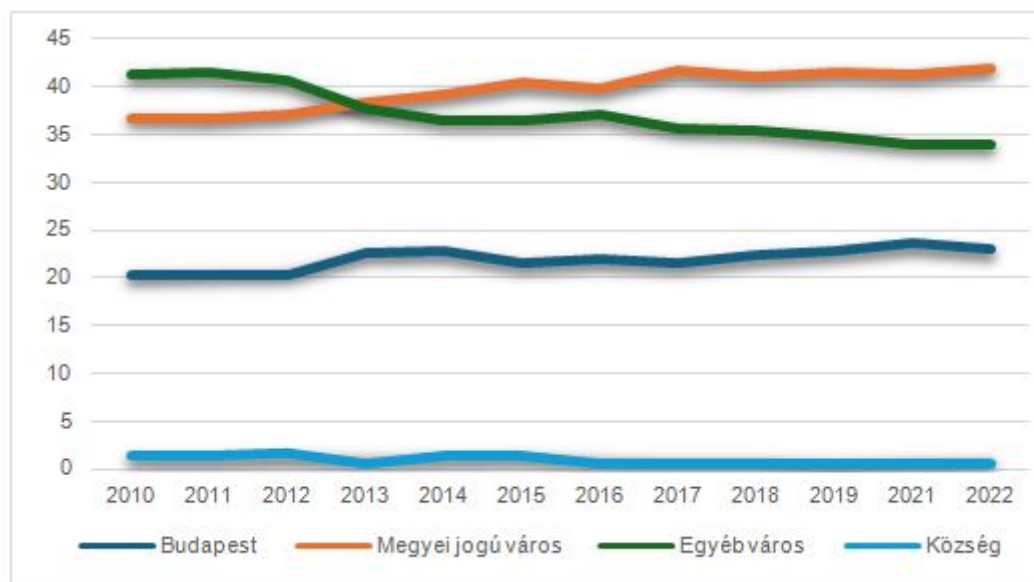

Forrás: A közoktatás indikátorrendszere 2023 (C1.12.1 tábla) (Varga 2024) és TEIR (KSH Vármegyei MR-STAR adatok)

A bejáró tanulók aránya a középiskolákban 1990-től folyamatosan emelkedik, ami igazolja a térbeli koncentrálódásról fentebb leírtakat. A növekedés üteme a 90-es évek közepétől válik meredekebbé, majd az ezredforduló után kezd mérséklődni. Az adatok 2010–2019 között minden középiskolai programtípus esetében emelkedést mutatnak, aminek a mértéke a szakképzésben valamivel nagyobb, mint a gimnáziumok esetén (4. ábra). Ez a lényeges különbség, azon belül is az érettségit nem adó szakképzés

esetében jellemző 60% körüli érték arra utal (különösen annak fényében, hogy a három programtípus közül ez a leginkább decentralizált), hogy a középiskolával nem rendelkező településeken (vagyis a falvakban) élő fiatalok túlnyomó többsége ezekben az iskolákban tanul, vagyis nem kerül be az érettségit adó középiskolákba.

5. ábra — A kilencedik évfolyamra járó tanulók megoszlása településtípus szerint – érettségit adó szakképzés

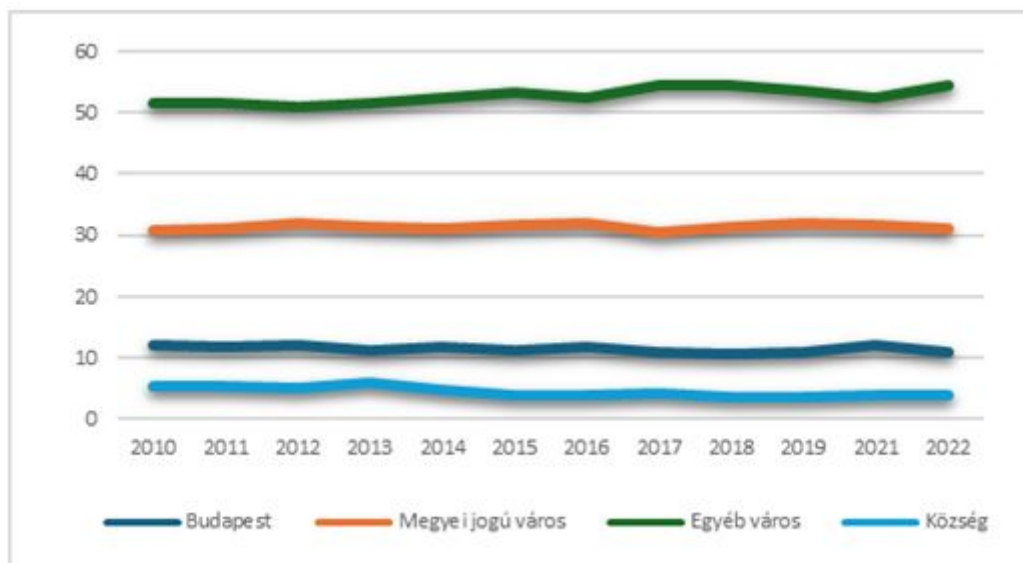

Forrás: A közoktatás indikátorrendszere 2023 (C2.5.4–5. tábla) (Varga 2024)

A kilencedik évfolyamra járó tanulók településtípusok szerinti megoszlása erősen eltér az érettségit adó, illetve az érettségit nem adó szakképzéseknél. A magasabb szintű képzésben az elmúlt tizenöt évben a főváros és a megyeszékhelyek szerepe folyamatosan nőtt, a kisebb városoké pedig lényegesen lecsökkent. Az érettségit nem adó szakképzésnél az átrendeződés mérsékeltebb, a növekedés pedig a kisebb városokra jellemző (5. ábra).

Mindez azt jelenti, hogy a térbeli koncentráció a képzési szintek szerint differenciálódik, az érettségit adó szakképzések egyre nagyobb arányban koncentrálnak a nagyobb városokba, az alacsonyabb szintű szakképzésben pedig a kisebb városok szerepe úgy nőtt, hogy a fővárosé kissé csökkent a nagyobb városoké pedig szinten maradt (6. ábra). Ez utóbbi jelenség egyrészt az érettségit nem adó képzések esetében a térbeli koncentráció kismértékű mérséklődésére utal, másrészt összefügghet a szakmacsoportok eltérő eszközigényével, beruházásigényével, vagy külső gyakorlóhely igényével. Ez utóbbi feltételezést támasztja alá a kis létszámú (100 főnél kevesebb) szakképző iskolákban (feladatellátási hely) tanulók arányának a 2010 utáni növekedése 10-ről 20% fölé történő növekedése (Varga 2024, C3.5.1 tábla).

6. ábra — A kilencedik évfolyamra járó tanulók megoszlása településtípus szerint – érettségit nem adó szakképzés

Forrás: A közoktatás indikátorrendszere 2023 (C2.5.4–5.tábla) (Varga 2024)

A szakképzés térszerkezetének változása három eltérő tradíciójú és gazdasági adottságú megyében

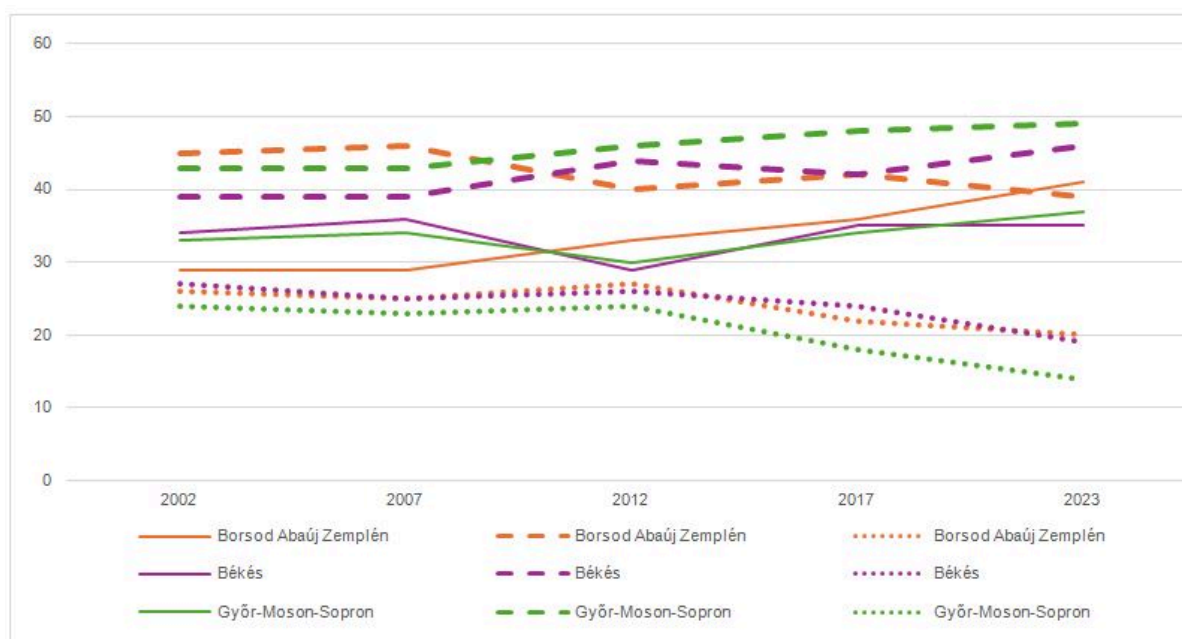
A változásokról pontosabb képet kaphatunk kisebb téregységekben végzett részletesebb vizsgálatok alapján. A kiválasztott három eltérő gazdasági fejlettségű és településszerkezetű megye (Győr–Moson–Sopron, Borsod–Abaúj–Zemplén és Békés) bő két évtizedet (2002–2023) átfogó adatsorának vizsgálata lehetővé teszi az országos adatok alapján levont következtetések ellenőrzését és pontosabb képet ad a településszerkezeti és belső térszerkezeti változásokról.

2002-ben a három megye között legkisebb különbség az érettségit nem adó szakképzés arányában volt (24–27%). A gimnáziumi és az érettségit adó szakképzések arányai 29–34%, illetve 39–45% között szóródtak, amit a megyék és a középiskolai képzésben meghatározó nagyobb városok eltérő tradícióinak magyaráznak (7. ábra). Az egyes megyéken belüli arányváltozás kisebb hullámzásokkal, de összességében azonos irányt jelez; lényegesen nőtt az érettségit adó képzések és drasztikusan visszaesett érettségit nem adó szakképzés szerepe. A visszaesés Békés és Győr–Moson–Sopron megyében megközelítette a 10%-ot. Napjainkra a három megyében a szakképző iskolák részesedése az összes közlépiskolai tanuló között 14–20% közé zuhant.

Az érettségit adó képzések arányának növekedése mögött azonban érdemi eltérések figyelhetők meg:

- A gimnáziumi képzések aránya mindhárom megyében folyamatosan nőtt, a növekedés dinamikája is mindenhol 2012–2017 között vált intenzívvé. 2017 után azonban Békés és Győr–Moson–Sopron megyében a növekedés üteme lelassult, miközben Borsod–Abaúj–Zemplén megyében továbbra is dinamikus maradt. Ennek köszönhetően 2023-ra ez a megye mutatta a legnagyobb gimnáziumi arányt (41%, szemben a 35–37%-kal).
- A másik két megyében a gimnáziumi képzések korábbi növekedési dinamikáját az addig stagnáló (Borsod–Abaúj–Zemplén megyében kissé visszaeső) technikus képzés vette át, aminek aránya e két megyében a vizsgált időszakban 6–7%-kal nőtt. Borsod–Abaúj–Zemplén megyében ezzel szemben a technikus képzés aránya 6%-kal csökkent, a gimnáziumi pedig 12%-kal nőtt (7. ábra).

7. ábra — A tanulók megoszlása programtípus szerint megyénként

Forrás: TEIR (KSH Vármegyei MR-STAR adatok)

A 2019-es reform életbe lépéséig tehát a meghirdetett szakpolitikai célokkal pont ellentétes folyamatok játszódtak le mindhárom megyében; a szakképző iskolai képzések visszaestek a gimnáziumi képzések aránya pedig tovább nőtt. 2019 után a három megye középiskolai képzése eltérő irányba változott:

- A legfejlettebb Győr–Moson–Sopron megyében az alacsonyabb szintű szakképzés drasztikusan leértékelődött, a magasabb szintű tudást adó képzések szerepe pedig lényegesen növekedett, különösen a technikus képzésé.
- Békés megyében a programtípusok belső aránya ebben az időszakban alig változott, a technikus képzés kismértékű erősödése itt is érzékelhető.
- Borsod–Abaúj–Zemplén megyében a végzettség szintjétől függetlenül a teljes szakképzés komoly visszaesést mutatott.

A közép fokú oktatási intézmények térbeli szerkezetében, abban az értelemben, hogy az egyes járásokban milyen szolgáltatások vehetők igénybe, egyik vizsgált megyében sem történt érdemi változás. A feladatellátási helyek számában Békés és Győr–Moson–Sopron megyében kisebb hullámzások voltak megfigyelhetők, kiemelésre azonban legfeljebb az érettségit adó szakképzés feladatellátási helyeinek kismértékű szűkülése érdemes, ami ismét a térbeli koncentrációra utal. Borsod–Abaúj–Zemplén megyében ezzel szemben a gimnázium és az érettségit nem adó szakképzés is lényegesen bővült, és főként a kétezres évek első évtizedében, az utóbbi esetében ezt a bővülést 2017 után kisebb mértékű visszaesés követte. A bővülés mögött a gimnáziumok és a szakképzés esetében is legnagyobb arányban egyházi intézmények állnak, ez a szakképzésben többnyire kisebb létszámú, főként hátrányos helyzetű településeken élő roma (cigány) fiatalok képzésével foglalkozó karitatív és egyházi szervezetek által fenntartott intézményeket jelent.

A tanulói létszámok változása azonban lényeges térbeli átrendeződésre utal mindhárom megye esetében. A megyék járások szerint bontott adatait elemezve (TEIR KSH T-STAR adatok) a gimnáziumi és a technikus képzésben egyértelműen kimutatható az erőteljes térbeli koncentráció, miközben a szakképző iskoláknál ez nem érzékelhető. A három megye lényegesen eltérő településszerkezete azonban további különbségeket eredményez:

- Békés megyében a megyeszékhely mellett Orosháza, Gyula és Békés hagyományosan fontos szerepet tölt be a középiskolai képzésben. A gimnáziumok esetében e települések között megmaradt a hagyományos feladatmegosztás, az előző kettő szerepe kissé erősödött (27–31%, illetve 12–19%), az utóbbiaké visszaesett (21–18%, illetve 14–11%). A megye többi városának szerepe évfolyamonként egy-két gimnáziumi osztályra szűkült.
- Győr és Miskolc a gimnáziumi képzésben 2002–2023 között mindvégig kiemelkedő szerepet (60% körüli) töltött be, Győrben Sopron erősödése miatt kismértékű visszaesés, Miskolcnál folyamatos növekedés figyelhető meg.
- Sopron mérete és fekvése alapján a középiskolai képzésben egy kisebb megyeszékhelynek megfelelő szerepet tölt be.
- A legnagyobb arányú és leginkább erősödő térbeli koncentrálódás az érettségihez kötött szakképzésben (technikum) jellemző, a megyeszékhelyek 2002-es 63 (Békés), 56 (Borsod–Abaúj–Zemplén) és 60%-os (Győr–Moson–Sopron) részesedése 2023-re 75, 57 és 65%-ra nőtt, miközben az összes többi város aránya csökkent.
- A szakképző iskolai képzésben mindhárom megyében egyértelmű dekoncentráció rajzolódik ki. Békés megyében Békéscsaba (36–32%) és Gyula (22–19%) aránya 2002–2023 között kissé visszaesett, Orosháza (+4%) és Békés pedig növelte (+3) a szerepét, miközben a többi város azonos szinten maradt.
- Győr–Moson–Sopron megyében szintén hasonló arányban csökkent Győr szerepe (59–54%), a többi városban pedig kisebb, vagy nagyobb mértékű növekedés jellemző.
- Borsod–Abaúj–Zemplén megyében még egyértelműbb a dekoncentráció, a két legfontosabb szakképző iskolai központ (Miskolc, Kazincbarcika) a vizsgált huszonegy év alatt 13%-kal kisebb arányban részesedik a szakiskolai képzésben, miközben a kisebb központok erősítették, vagy megőrizték szerepüket.

E rövid áttekintés is felhívja a figyelmet a megyeszékhelyek középiskolai oktatásban betöltött kiemelkedő szerepére. A három megyeszékhely tanulóinak középiskolai programtípusok szerinti megoszlása és ennek időbeli változása egyrészt követi az országos folyamatokat, másrészt azonban tovább viszi azokat a tradíciókat, amelyek hosszabb időtávban jellemezték. Békéscsaba és Győr esetében ilyen tradíció az országos összevetésben is kimagasló eredményességű kvázi-gimnáziumnak nevezhető műszaki, közgazdasági és informatikai technikumok erős jelenléte. A gimnáziumok és a technikumok közötti arányok megyeszékhelyi eltérése (Békéscsabán 21–68%, Győrben 36–52%, Miskolcon 45–42%) e hagyományok továbbélését jelzi.

A békéscsabai gimnáziumi képzés alacsonyabb aránya összefügg az egyházi gimnáziumi hagyományokkal is. A Közép-békési Centrumtérsg nagy középiskolai múlttal rendelkező három városa egy 20–25 km átmérőjű körben helyezkedik el. A városok felekezeti megoszlása erősen eltér, így a két világháború közötti tradíciót követve Békéscsabán evangélikus, Gyulán katolikus, Békésen református gimnázium jött létre, mely iskolák együttesen biztosították a sokszínű felekezeti oktatást, miközben tovább működtek a korábban is magas színvonalú önkormányzati gimnáziumok, amelyekkel az egyházi iskolák napjainkig nehezen veszik fel a versenyt. A gimnáziumi képzés intenzív miskolci növekedése mögött a város kiemelkedően széleskörű, és így a gimnázium férőhelyeket lényegesen megnövelő egyházi fenntartású iskoláinak nagy száma áll.

A technikus képzés megyeszékhelyi koncentrációjának növekedése egyértelműen arra utal, hogy az ezekben a városokban kiépített korszerűbb képzőhelyek a demográfiai csökkenés ellenére továbbra is megtelve egyre nagyobb arányban szívják be a megye fiataljait nemcsak a megyeszékhelyre, hanem az egyre inkább támogatott technikusképzésbe. A szakképző iskolába járó tanulók aránya e kiszorító hatás

emiatt is csökkent e városokban 11–13%-ra. A kisebb városok iskoláikat így a vonzáskörzetükben lévő falvak rosszabb általános iskolai eredményeket produkáló fiataljaival töltik fel.

A Miskolcon kialakult sajátos belső arányok, ami a technikusképzés nagyobb arányú csökkenését és a gimnáziumi képzés intenzívebb növekedését jelenti, egyrészt magyarázhatja a térség gazdasági helyzete, és ezzel összefüggésben a gimnáziumok felsőoktatás mobilitási esélyeket jobban segítő hatása, másrészt pedig a város kiemelkedően széleskörű, a gimnáziumi képzési kapacitásokat érdemben növelő sokszínű egyházi fenntartású iskoláinak létrejötte.

A szakképző iskolába járó tanulók aránya a fentebb hivatkozott dekoncentrációs folyamatoknak köszönhetően mindhárom városban és Sopronban is 11–13% körül alakul, amiben fontos szerepe van az egyre keresettebb és így az iskolákat egyre nagyobb arányban megtöltő érettségit is adó szakképzés kizorító hatásának.

A térszerkezet változásának hatása a minőségi differenciálódására

A térbeli átrendeződés tehát az országos adatok és a három megye részletesebb elemzése szerint is a magasabb szintű szolgáltatások erősödő térbeli koncentrációját mutatják. Ez önmagában is felveti annak kérdését, hogy a térszerkezet változása együtt jár-e a képző helyek minőségi differenciálódásával, és megváltozik-e emiatt a magasabb minőségű képzések hozzáférhetősége például az igénybe vevők lakóhelye vagy társadalmi helyzete alapján.

A képző helyek minőségi differenciálódását más hozzáférhető adat hiányában a legfrissebb (2024-es) országos kompetenciamérés 10. évfolyamon felvett programtípusok szerint bontott telephelyi szövegértési átlageredményi alapján² közelítem. Bár a kompetenciamérés eredménye önmagában nem alkalmas az iskolákban folyó komplex szakmai munka eredményességének vagy minőségének értékelésére, közvetve mégis jelzést ad a képzőhely által kínált tanulási és elhelyezkedési esélyekről.

A térbeli koncentrálódás által leginkább érintett megyeszékhelyek technikusképzései mindhárom megyeszékhelyen és Sopronban is néhány kivételtől eltekintve lényegesen meghaladják vagy elérik az országos technikai átlagot (1548):

- A győri tizenkét képzőhely közül négy a hatosztályos gimnáziumok átlagértékeinek (1718) megfelelően szinten teljesít, további három eléri a négy osztályos gimnáziumok szintjét (1638), a fennmaradó öt pedig megfelel az országos technikai átlagnak.
- Sopron hét technikuma közül három a gimnáziumok szintén négy pedig az országos átlagnak megfelelően teljesít.
- Békéscsaba hat technikai képzőhelye közül szintén három teljesít a gimnáziumok szintjén, további három pedig követi az országos átlagot. Az ettől lényegesen elmaradó iskolában (-150) a technikus képzés az elmúlt három évben váltotta fel nagyobb arányban a hagyományos szakképzést.
- Miskolc technikai képzőhelyeinek átlagértékei kissé alacsonyabbak, ami a gimnáziumok nagyobb arányú elszívó hatásának tudható be. A város tíz technikai képzőhelye közül kettő eredményei kissé magasabbak, háromé megfelel és további háromé kissé alacsonyabb az országos átlagnál. A maradék egyik iskola éppen a szakképző iskolák átlagszintje (1345) felett teljesít, a legalacsonyabb értéket (-300) pedig egy súlyosan hátrányos helyzetű főként roma tanulókat képző egyházi képzőhelyen mérték.

A kis- és középvárosok technikumainak átlageredményei egy-két kivételtől eltekintve (Csorna, Mezőhegyes, Ózd egy-egy nagyobb hagyománnyal rendelkező, vagy speciális képzést nyújtó intézménye)

²Azért választottam a szövegértési eredményeket, mert gazdasági ágazattól és a végzett munka jellegétől függetlenül ma már minden munkatevékenység esetén joggal elvárt alapkövetelmény a megfelelő szintű kommunikációs képesség. Forrás: Oktatási Hivatal – Országos Mérési Eredmények (2.0) – Intézményi jelentések (<https://okm.kir.hu/fit2/Jelentes/IntezmenyKereso>) oldaláról az intézmények OM azonosító száma alapján válogattam le.

az országos átlagtól elmaradva teljesítenek. Az értékek szóródása azzal függ össze, hogy működik-e a településen, vagy elérhető közelségben minőségibb képzést nyújtó gimnázium.

A szakképző iskolai képzések lényegesen kisebb különbségeket mutatnak:

- Győr–Moson–Sopron megyében a települések méretétől és fekvésétől függetlenül jellemzően az országos átlagot követik.
- Békésben azokban a kisebb városokban figyelhetők meg az átlagnál lényegesen alacsonyabb értékek, amelyekből napi ingázással is elérhető valamelyik nagyobb iskolaváros, vagy ahol helyben technikus képzés is található.
- Borsod–Abaúj–Zemplén megyében is jellemző ez az összefüggés, az értékek szóródása azonban itt még nagyobb. Az szakképző iskolai átlagtól lényegesen elmaradó eredmények (1150–1250) az aprófalvas, nagyobb arányban romák által lakott súlyosan elmaradott térségek iskoláira jellemző (Abaújszántó, Encs, Szendrő, Putnok), illetve a súlyosan hátrányos roma tanulók képzését felvállaló többnyire kisegyházak által fenntartott kis létszámú iskolákban, akár nagyobb városokban is (Edelény, Kazincbarcika, Miskolc).

A képzőhelyek minőségi differenciálódása azonban nem csak a megyéken belül, hanem a megyék közötti is megfigyelhető. Az összes középiskolai képzőhely átlagértéke Békés megyében 1599, Borsod–Abaúj–Zemplénben 1542, Győr–Moson–Sopronban pedig 1679 pont. A szakképző iskolákkal rendelkező járások között még nagyobbak a különbségek:

- Győr–Moson–Sopron megyében csak a Csornai járás nem éri el az 1600-as átlagértéket, a Győri pedig az 1700-at is meghaladja.
- Békés megyében a Szarvasi és a Békéscsabai Járás 1600 feletti, a Sarkadi 1500 alatti értékeivel lóg ki.
- Borsod–Abaúj–Zemplén megyében a legmagasabb átlagértékek (Miskolci és Sárospataki Járás) is 1600 pont alatt maradnak, és a járások közül hat nem éri el az 1500-as és további kettő az 1400-as átlagértéket sem

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy gazdasági fejlettség, a kínált perspektívák, a lakosság összetétele, jövedelmi helyzete, elhelyezkedési esélyei mind-mind fontos szerepet játszanak a tanulók középiskolai teljesítményének alakulásában.

Összefoglalás

A kitűzött célok ellenére országos szinten az iskolarendszerű szakképzésben tanulók szakmacsoportok szerinti megoszlásában az elemzett adatok szerint alig érzékelhető változás, mindössze a gépészeti és az elektronikai szakmacsoportok erősödése jelzi, hogy szakképzés ágazati szerkezete minimális mértékben, de követi a gazdaság szerkezeti átalakulását. A szakmacsoportok térbeli mintázatának alapkarakterét továbbra is a több tíz éves képzési tradíciók továbbélése jellemzi, amit a szakképzést választó szülők és családok preferenciái között egyértelműen felértékelődő, továbbtanulási esélyt is magában hordozó, szélesebb körben konvertálható tudást (és érettségit) biztosító technikus képzések bővülése egészít ki.

A csökkenő demográfiai folyamat már az ezredforduló előtt szinte az ország egész területén a belépők létszámát meghaladó bő középiskolai kapacitásokat eredményezett, ami megteremtette a lehetőségét a választási preferenciák szerinti differenciálódásnak középiskolai programtípusok és területi elhelyezkedés szerint is. Ez két párhuzamosan zajló és egymást erősítő napjainkig tartó folyamatot indított el: gyorsuló minőségi differenciálódást és térbeli koncentrációt. A centrumtelepülések és a nagy tradíciójú iskolavárosok divatosabb középiskolái szinte beszívták a jobb képességű, kedvezőbb társadalmi helyzetű, továbbtanulás-orientált tanulókat lényegében minden képzési irány és minden képzési szint esetében. A folyamat másik fontos következménye, az érettségit adó képzések elszívó hatása, ami az érettségihez nem kötött szakképzés keresettségének lényeges csökkenését eredményezte.

E kedvezőtlen folyamatok ellensúlyozására már a kétezres évek első évtizedében is átfogó reformok indultak el, melyek nagyobb szervezeti egységekbe vonták össze az intézményeket, ami az irányítás centralizációja miatt tovább növelte a kis- és középvárosi szakképzés versenyhátrányát és erősítette a térbeli koncentrációt. Az érettségit nem adó szakképzések további visszaesését azonban a képzési feltételek javulásával, a színvonalasabb képzéseket nyújtó nagyobb központok elérhetőségének bővítésével és az ebben az időszakban dinamikus növekvő tanulószervezetek támogatásával sikerült átmenetileg mérsékelni.

A teljes rendszer érdemi átalakítását azonban a decentralizált fenntartói szerkezet és fejkvóta alapú finanszírozás változatlansága, illetve az ezek által meghatározott érdekviszonyok nem tették lehetővé. Részben e kudarcok magyarázzák az oktatás hazai rendszerének radikális átalakítását célul kitűző 2011 végén elfogadott új jogszabálycsomag szervezeti változtatásait.

A 2012-es reform azonban az előrehozott szakképzés általános szabályként való bevezetésével, és a párhuzamos képzésszervezést visszaállításával egyrészt szinte lehetetlenné tette az átjárhatóságot, másrészt pedig megnövelte meg az érettségit adó szakképzés tananyag-mennyiségét és a diákok leterheltségét, ami nemcsak az érettségit nem adó, hanem az érettségit adó szakképzések népszerűségének gyors csökkenését hozta magával. Ezt az érettségit adó szakképzésekben a közismereti tartalmak szűkítésével próbálták kezelni, ám így tovább csökkentették a felsőoktatási továbbtanulás lehetőségét, ami a kitűzött célokkal épp ellentétes hatást kiváltva a gimnáziumi képzések népszerűségének erősödését vonta maga után egészen 2019-ig.

A szakképzés térszerzetében az adatok a térbeli koncentráció folytatódását jelzik, amit a képzési szintek szerinti fokozódó differenciálódás egészít ki. Az érettségit adó szakképzések egyre nagyobb arányban koncentrálnak a nagyobb városokba, az alacsonyabb szintű szakképzésben pedig a kisebb városok szerepe úgy nőtt, hogy a fővárosé kissé csökkent a nagyobb városoké pedig szinten maradt.

A szakképzés gimnáziumi képzéssel szembeni aránynövekedése a 2019-es reformok hatásaként a technikus képzés legfrissebb adatokban már kimutatható felértékelődésében jelenik meg, ami a szakképzési ösztöndíj bevezetésének és a felsőoktatásba történő szakirányú továbblépés kiemelt támogatásának a következménye.

Az érettségit nem adó szakképzéseknél a trend 2019 után is csökkenő maradt, amiben az adatok szintjén is kimutatható szerepet tulajdonítható a tankötelezettség 16 éves korra csökkentése miatt a középiskolai képzésből kimaradók (korai iskolaelhagyás) növekvő számának.

A térbeli átrendeződés nemcsak az országos adatok, hanem megyei adatok részletesebb elemzése szerint is a magasabb szintű szolgáltatások erősödő térbeli koncentrációját mutatják, ami önmagában is felveti a térszerkezeti változások és a szolgáltatások minősége közötti összefüggések kérését.

Az országos kompetenciamérés 10. évfolyamon felvett programtípusok szerint bontott telephelyi szövegértési átlageredményi lényeges területi és strukturális eltéréseket mutatnak. A térbeli koncentráció által leginkább érintett megyeszékhelyek és nagyobb városok technikusképzéseinek átlageredményei jellemzően lényegesen meghaladják az országos technikum átlagot. A kis- és középvárosok technikumainak egy-két kivételtől eltekintve az országos átlagtól elmaradva teljesítenek. Az értékek szóródása azzal függ össze, hogy működik-e a településen, vagy elérhető közelségben minőségibb képzést nyújtó gimnázium.

A szakképző iskolai képzéseknél pedig a nagyobb város országos átlag körüli mutatóival szemben azokban a kisebb városokban figyelhetők meg az átlagnál sokkal kisebb átlag, amelyekből napi ingázással is elérhető valamelyik nagyobb iskolaváros, vagy ahol helyben technikus képzés is található. Az szakképző iskolai átlagtól még nagyobb arányban elmaradó eredmények (1150–1250) az aprófalvas, nagyobb arányban romák által lakott súlyosan elmaradott térségek iskoláira jellemző, illetve a hátrányos

roma tanulók képzését felvállaló többnyire kisegyházak által fenntartott kis létszámú iskolákban, akár nagyobb városokban is.

A képzőhelyek minőségi differenciálódása azonban nem csak a megyéken belül, hanem a megyék közötti is megfigyelhető és szoros összefüggést mutat az adott területi egység munkaerőpiaci helyzetével.

Ez a minőségi szolgáltatásokban kimutatható erősödő térbeli koncentráció a megyeszékhelyektől és legfeljebb egy-két nagyobb várostól távolabbi térségekben élők és különösen a kollégiumi beilleszkedésre kevésbé alkalmas, a napi ingázás nehézségeit nehezebben vállaló, a magasabb színvonalú szolgáltatás iránt nem érzékeny, hátrányos helyzetű családok gyermekeit érinti a legsúlyosabban, akik így értelemszerűen visszaszorulnak a kisebb városok romló szolgáltatást és lényegesen kevesebb továbbtanulási, elhelyezkedési esélyt kínáló középiskoláiba, főképp szakképző iskoláiba.

Felhasznált szakirodalom

- Benedek A. (2018): Megújuló szakképzés – innovatív módszertan – OECD fejlesztés, MTA – BME nyitott tananyagfejlesztő Kutatócsoport közlemények 7 p.
- Benedek A. (2022): A szakképzés és felnőttképzés jelenkori kapcsolódása a felsőoktatáshoz: modellváltás minden szinten. *Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények* 3. pp. 25–42.
- Falusné Szikra K. (1997): Munkanélküliség és képzettség. A magasan fejlett országok tapasztalatai nyomán. *Közgazdasági Szemle XLIV.* (december) pp. 1047–1059.
- Falusné Szikra K. (1999): Globalizáció és munkapiac, különös tekintettel a magasanfejlett országokra. *Közgazdasági Szemle XLVI.* (január) pp. 20–34,
- Fehérvári A. (2019): *Alapkompetenciák fejlesztése öt európai országban.* Budapest, Magyarország: ELTE Eötvös Kiadó 227 p.
- Fehérvári A., Híves T., Szemerszki M. (2021): Népeség. szelekció, oktatás *Educatio* 30 (2), pp 226–241. DOI:10.1556/2063.30.2021.2.4
- Györgyi Z. (2022): A negyedik ipari forradalom és a hazai szakképzés *Educatio* 31 (1), pp. 56–69. DOI: 10.1556/2063.31.2022.1.5
- Györgyi Z. (2019): Változások a hazai szakképzésben 2004–2019 *Educatio* 28 (1), pp. 105–120. DOI: 10.1556/2063.28.2019.1.8
- ITM (2019): Szakképzés 4.0 A szakképzés és felnőttképzés megújításának középtávú szakmapolitikai stratégiája, a szakképzési rendszer válasza a negyedik ipari forradalom kihívásaira. Innovációs és Technológiai Minisztérium, https://www.nive.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1024 (Letöltés 2025.08.18)
- Kozma 1998: Az oktatásügy globalizálódása In: Kozma t. (szerk.) *Euroharmonizáció.* Budapest Educatio Kiadó
- Köllő J., Sebők A. (2018): Lakóhely szerinti különbségek a nem tanuló és nem dolgozó tizenévesek arányában a tankötelezettségi kor leszállítása előtt és után. In: Fazekas K., Csillag M., Hermann Z., Scharle Á. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2018.* Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 124–127.
- Liskó I. (2006): A szakiskolák presztízsvesztése. *Educatio* 15 (2), pp. 252–267.
- Martonfi Gy. (2009): A TISZK-rendszer kiépülése 2007–2008-ban. *Szakképzési Szemle* 4., pp. 403–433.
- Martonfi Gy. (2011): *Térségi Integrált Szakképző Központok. Adalékok az iskolarendszerű szakképzés intézményrendszerének átalakításáról.* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet
- Martonfi Gy. (2016): A szakképzés intézményrendszerének átalakulásai *Educatio* 25. (1). pp.46–58.

- Molnár Gy. (2018): Fiatalok a közfoglalkoztatásban, különös tekintettel a középiskolai lemorzsolódásra. In: Fazekas K., Csillag M., Hermann Z., Scharle Á. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2018*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, pp. 114–119.
- Nahalka I. (2019): Három pedagógiai szakmai kérdésről – szakképzés átalakításának tükrében. Új Pedagógiai Szemle 7–8, pp. 5 – 19.
- NM (2011): *Koncepció a szakképzési rendszer átalakítására, a gazdasági igényekkel való összehangolására*. Nemzetgazdasági Minisztérium, Foglalkoztatáspolitikáért Felelős Államtitkárság, Szakképzési és Felnőttképzési Főosztály, https://www.nive.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=340:konceptio-a-szakkepzesi-rendszer-atalakitasara-a-gazdasagi-igenyekkel-valo-osszehangolasa&catid=8&Itemid=166 (Letöltés 2025.08.18)
- NM (2015): *Szakképzés a gazdaság szolgálatában* (kivonat) https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/5/8f/d0000/szakkepzesi_konceptio_Summary_20150129.doc (Letöltés 2025.08.18)
- Radó P (2021): The institutional conditions of adapting to future challenges in the Hungarian education system. *CPS Working Paper Series*. 2021/1. Center for Policy Studies. CEU. <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/publication/3300/cps-working-paper-educ-institutional-conditions-hungary-2021-corr.pdf> (Download: 22.08.2021)
- Polonyi I. (2023): A munka és az oktatás – jövőképek tegnap és ma *Educatio* 32 (4), pp 639–654. DOI: 10.1556/2063.32.2023.4.7
- Sáska G. (2021): Az egyenlőség és elkülönülés oktatáspolitikájának két korszaka Magyarországon *Educatio* 30 (3), pp. 479–495. DOI:10.1556/2063.30.2021.3.8
- Varga J. (szerk.) (2024): *A közoktatás indikátorrendszere 2023*. HUN–REN KRTK KTI, Budapest, p. 338.
- Velkey G., Sós T. (2022): A szakképzés munkaerőpiaci illeszkedése és hatása a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek alakulására Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények 2022/3 pp. 91–110.
- Velkey G. (2011): A középfokú képzés területi rendszerének változása és továbbfejlesztése *Tér és Társadalom* 25 (3) pp. 60–78.
- Velkey G. (2013): *Dinamikus egyensúlytalanság: A hazai közoktatási rendszer szétesése, felforgatása és a konszolidáció esélye* Pécs, Békéscsaba MTA KRTK 213 p.
- Velkey G. (2019a): A térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és újratermelésük az alapfokú oktatás hazai rendszerében *Tér és Társadalom* 33 (4) pp. 104–131.
- Velkey G. (2019b): Területi jellemzők és legfontosabb változásai a hazai közoktatás, köznevelés rendszerében, *Opus et Educatio*, 6 (1) pp. 15–23.
- Velkey G. (2023) Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek a szakképzésben In: Koós, Bálint (szerk.) *Területi folyamatok Magyarországon 2021–2023* Budapest, HUN–REN KRTK pp. 323–354.